

KAFKINO TRAGANJE ZA NEPOZNATIM BOGOM

»Mnoge stvari ovdje izgledaju tako podešene, da izazivaju strah, i kad se čovjek ovamo ponovno povrati, zapreke izgledaju potpuno nepremostive. Neću istraživati nisu li one uistinu takove, privid možda odgovara zbilji; mome položaju nedostaje udaljenost da to ustanovim, ali, gledajte, mogu nastati nove okolnosti, koje se ne slažu sa sadašnjom situacijom, okolnosti, u kojima se jednim pogledom, riječju, jednim znakom povjerenja mnogo više može postići, nego najvećim naporima, koji iscrpljuju čitav jedan život« (Z a m a k).

»Vrlo je vjerojatno, da sjaj života u nabujaloj punini stoji skriven pored svakoga od nas, prekriven koprenom, povučen u dubine, nevidljiv i prividno dalek. Ali život je ipak tu, ni zloban, ni hostilan, ni gluh; treba ga zazvati njegovim pravim imenom i doći će. U tome je bit magije, koja ne stvara, nego zaziva« (D n e v n i k).

Ovo je napisao početkom našeg stoljeća mladi, tuberkulozni Židov rođen u Pragu 1883. godine — Franz Kafka. I upravo je simptomatično za naše vrijeme, da ovaj čovjek, čiji se čitav život sastojao u suptilnim analizama razloga vlastite nesposobnosti za život, kako on sam kaže u »stupanju na istom mjestu«, u gotovo isključivoj preokupiranosti vlastitim subjektivnim svijetom, da je upravo on postao jedan od najčitanijih autora u poslijeratnoj Evropi. Pišući na prijelomu 19. i 20. vijeka, njegova snaga je u tome, što je proročki anticipirao u svome životu i internoj problematici psihičke karakteristike suvremenog čovjeka. *Današnji se čovjek razlikuje od prošlih generacija po tome, što je nekada čovjek imao problema, dok je danas on sam postao problem.* Život, literatura i filozofija suvremenog čovjeka obilno svjedoče o tome. Nutarnja rascijepanost ličnosti, neuroze (u samim SAD više od jedne polovice svih bolesničkih kreveta zapremaju neurotici), česte psihoze postale su pojave širokih razmjera. Suvremena literatura i filozofija, od Camusa preko Sartrea i Malrauxa pa do F. Sagan i Borcherta, prepuna je životnog apsurdna, besperspektivnosti, očaja, mučnine, desakracije do jučer najsvetijih vrednota — ljubavi, obitelji, domovine. Kafkina literarna kontribucija zacrtavanju profila današnjeg čovjeka ima svoj izvor u preokupiranosti analizom vlastitih psihičkih proživljavanja. Osim njegovih poznatijih djela — *Pro-*

ces, *Zamak*, *Amerika*, *Metamorfoza* i *Kineski zid*, u kojima on stvara čitavu galeriju likova, za koje se može reći da svaki od njih predstavlja specifični aspekt realnosti prelomljene kroz jedinstveno osjećajnu i bogatu prizmu autorova duševnog doživljavanja, dostupan nam je njegov *Dnevnik*, *Pismo ocu* i *Pisma Mileni*, koji nas neposrednije uvode u piščev intimni život i duševna previranja. Toliko je bogato literarno stvaranje ovog čovejka, toliko univerzalno simbolična njegova plejada likova, da se analiza značenja njegovih djela teško može iscpsti. Mi ćemo se ipak u okviru postavljene teme zadržati na dva aspekta njegova odnosa prema sebi i onome, što ga okružuje, koji nam izgledaju od fundamentalnog značenja, a to su njegov osjećaj radikalne osamljenosti u apsurdnom i hostilnom svijetu i njegova nesposobnost, da razriješi rascjep između tijela i duha u harmoničnu cjelinu stvaralačke ljubavi. Ipak, ovaj ponizni svjedok vlastitog osjećaja krivnje i bespomoćnosti apsurdne egzistencije tehniciziranog, birokratiziranog i anonimnog svijeta, svijeta, koji otuđuje, jer je i sam otuđen, utkao je u svoja djela jednu prigušenu čežnju za izbavljenjem, jednu otvorenost prema objektivnom svijetu, pokazujući prema sumračnom večernjem horizontu tek nejasne konture obećane zemlje, u koju on nije nikada stupio svojom nogom. Ovaj čovjek, koji je postao svjedokom »ontološkog otuđenja« i egzistencijalne tjeskobe čovjeka ubačenog u jezivo zamrznuti svijet i s izvanrednom lucidnošću opjevao pean konačne apsurdnosti i imanentne tragičnosti svake čovječke odluke u kaotičnoj kozmičkoj noći, postao je i simbol nostalgije za toplim ognjištem očinskog doma.

Fides implicita

Bog se može psihološki nametnuti čovjeku, kao Prisutnost, koja umiruje, ili kao Odsutnost, koja mori i izaziva žeđ, jer osjećaj odsutnosti osjećaj je praznine zbog neprisutnosti i skrovita želja za njom. Kad govorimo o Kafkinu traganju za nepoznatim Bogom, moramo skrenuti pažnju na činjenicu uvjetovanu načinom i kompliciranošću današnjeg odnosa ljudi međusobno i njihova neposrednijeg zahvata u preobražavanju prirode i društva, činjenicu, da se većina ljudi susreće s Bogom ne na filozofsko-ontološkom području, već na nivou praktično-etičkog odlučivanja svakidašnjice. Za ovaj susret je odlučan stav pojedinca prema fundamentalnim vrednotama ljudskog života, kao što su ljubav, žena, brak. Od presudne je važnosti poštivanje slobodnog i jedinstvenog čina individualne voljne odluke i vječna dinamika ličnosti protiv sklerotiziranih historijskih formi duha. Upravo zbog toga, što Bog nije objekt, nego nadpojmovno biće, koje fundira u istini svaki naš pojedinačni čin razuma i volje, a nije iscrpljeno ni u jednom od njih, on se može spoznati izvjesnom srodnošću, stavom otvorenosti i strahopoštovanja prema životu i ljubavi. On se manifestira kao apsolutni zahtjev u srcu osobe rođen u lucidnosti susreta. To je onaj misterij susreta s Bogom preko susreta s ljudima. Tada čovjek ima dojam, da je zvan po imenu, da mu se otvara ličnost u totalnom prijemu. Pogled, gesta, riječ mogu tada donijeti dru-

gome dodatak života. Tada susret, koji većina ljudi koristi, da afirmira i proširi svoju ličnost, postaje teofanija — bogojavljenje. I jer se često kroz historiju naroda i pojedinaca vjera u Boga smatrala izvjesnim intelektualnim posjedom s točno omeđenim granicama formula i definicija, bilo je potrebno u zadnje vrijeme eksplicirati učenje Crkve o volji Božjoj za univerzalnim spasenjem, o milosti, koja se prima i mimo sakramenta, i o odnosu životvornih istina objave prema dogmatskim formulacijama, koje su, po riječima jednog poznatog suvremenog teologa i stručnjaka na drugom vatikanskom koncilu — »početak, a ne konac, izazov svakom novom naraštaju, da što adekvatnije izrazi nepromjenljive tajne vjere u terminologiji bliskoj tom naraštaju kojemu su namijenjene i koji moraju životno prožeti.« Jer više nego istina, Bog je put. A putem se ide i onda kad se ne razmišlja o njegovim dimenzijama i načinu tehničkog trasiranja. Jer Duh ljubavi duše gdje hoće i ne poštuje blokovsku podijeljenost. Svugdje, gdje se čovjek na temelju spontanog — životnim iskustvom uvjetovanog orijentiranja okrene prema Dobrom, Istinitom i Lijepom, on se okreće prema nepoznatom Bogu. Nameće se jedino pitanje koliko su ove transcendentne vrednote u slučaju samozvanih ateista personalne; da li su makar podsvjesno i nejasno naslućene kao takve. Nalazimo se na delikatnom terenu raznih modaliteta, koje poprima imperativ apsolutnoga u misterioznom nutarnjem susretu i daleko smo od postavljanja bilo kojih apodiktičkih sudova, nepogrešivih prognoza Božje aritmetike ili Božje psihologije. Teško je formulirati i postaviti putove Božjoj slobodnoj i kreativnoj ljubavi. Jedno je ipak nedvojbeno. Ako je bit osobnosti da nas neizbježno tangira kao imperativ susreta, prema kojemu moramo zauzeti određeni egzistencijalni stav, onda i ove vrednote, koje svojom realnošću transformiraju i usmjeruju čitav jedan ljudski život, imaju personalno obilježje. I upravo zato ćemo se zaustaviti kod Kafke, na njegovu odnosu prema ovim temeljnim vrednotama u životu, gdje se isprepliću narav i nadnarav i gdje je vječno već u neku ruku utkano u vremenito.

Osamljenost u hostilnom svijetu

Možemo reći, da je čitavo Kafkino literarno stvaralaštvo prožeto osjećajem osame u hostilnom svijetu. Već od ranog djetinjstva razvija se u njemu osjećaj zabačenosti, nesposobnosti za život, kao posljedica vlastitog konfrontiranja s likom svog oca, koji postaje istovremeno nedostiživ uzor u svemu i neumoljiv sudac sinovljeve nesposobnosti. Kafka osjeća bolno na svakom koraku ovu posvudašnju prisutnost moralnog cenzora, pred čijom se besprizivnom osudom stvara u njemu osjećaj krivnje i želja za radikalnim poniženjem. Na kraju svog *Pisma ocu* Kafka daje riječ svom ocu, koji optužuje sina zbog nesposobnosti za život:

»Ti si nesposoban za život, ali da bi mogao još i bezbrižan biti u svojoj nesposobnosti i ostati u njoj bez ikakva prigovora, pokazat ćeš da sam ti ja oduzeo sklonost prema životu i da sam je stavio u svoj džep.«

U ovoj nesposobnosti da zauzme prema ocu stanovište vedre otvorenosti i sinovske ljubavi, koja oslobađa, kod Kafke se rodila opsesija za životinim opravdanjem. Jedini, međutim, sud, koji je sposoban osloboditi ovog optuženika, bio je njegov vlastiti otac. Okrećući se u ovom začaranom krugu, u kojem je osoba oca i iluzorni tužilac i sudac, Kafka je potražio kompenzaciju u mazohističkom kažnjavanju samog sebe. Otuda svi oni mehanizmi bijega, iščezavanja i pretvaranja u životinju, koje susrećemo u njegovim djelima. Tako u *Metamorfozi*, koja je tipična za čitavu galeriju likova slične tematike bijega pred hladnom sredinom, čiji pogled žeže i osuđuje, jednog jutra, probudivši se iz nemirnog sna, Gregoire Samsa je osjetio da je preobražen u stjenicu. I dok se jednom roditelji i sestra zabavljaju s uzvanicima u obližnjoj sobi, srameći se ove ljage u obitelji, Gregoire, napušten i gurnut u stranu, da ne kompromitira šanse i budućnost svoje sestre, sluša kroz pritvorena vrata zvukove glazbe, koji prodiru iz salona, prepoznaje sviranje svoje sestre. Obuzet nježnošću prema njoj, htio bi joj prići i reći joj, da joj se divi, da je voli i da bi htio da je pošalje na konzervatorij. Tada će ona — misli on — sva ushićena, pohititi svome bratu i kroz suze ga zagrliti. U tim mislima polagano gmiže u gostinjsku sobu. Netko ga najednom primijeti, glazba utihne, čuje povik sestre »treba se toga već jednom osloboditi«, osjeti kako netko u njega baci gnjilu jabuku i jedva uspije da se onako ranjen dovuče do druge sobe. Te iste noći, potpuno sam, negdje ispod sobnog pokućstva, u poniznosti i želji da se polagano ugasi i da ne smeta drugima, Gregoire umire. Kad je sutradan služavka došla da pomete i pospremi sobu, našla je osušeno tijelo Gregoirea, pomela ga i izbacila na smetišće. Ova tema neprimjetnog iščezavanja iz života pojavljuje se u više navrata kod Kafke. Karakteristično je pri tome, da Kafka ne zauzima jedan superiorno-prkosni stav osuđivanja tog objektivnog svijeta, već osjeća, kako svako njegovo lice snosi jedan dio vlastite odgovornosti za svoju sudbinu, i da je odbacivanje donekle zaslužno vlastitom krivnjom. Za razliku od titansko-izazovnog stava junaka kod Malrauxa, koji su odviše ponosni, da se pokore i pomire s hostilnim i korumpiranim svijetom i trulom civilizacijom (usp. *Ljudska sudbina*), i koji idu izbjegnu svijetu, da se samodopadno zatvore u svoju kulu od slonove kosti, Kafka u svojoj literarnoj kreaciji nije tražio magičan svijet kompenzacije za promašeni i šturi život, već isključivo sredstvo obračuna sa samim sobom, ekster-nalizaciju vlastitih psihičkih kompleksa. On je pisao iz neodoljivog poriva, da osudi svoj stil života. Po riječima poznatog belgijskog literarnog kritičara (Ch. Moeller) njegova literatura osuđuje literaturu. Na izvoru ovog literarnog stvaranja nalazio se pokušaj bijega od oca, pokušaj života izvan očeva kruga i nastojanje da se opravda osjećaj krivnje zbog nespo-

sobnosti za život. Ali kako je jedina mogućnost opravdanja u krajnjoj instanci pred sudištem vlastitog oca, ovaj pokušaj bijega osuđen je na propast u svome zametku. Otuda ona pokatkada nenormalno lucidna spoznaja Kafke, da njegova literatura predstavlja samo transponirani osjećaj ove nemogućnosti života i time postaje nedostatna i jalova, kao razlog egzistiranja. I upravo je u tome razlog zašto mi ovog blijedog, introvertiranog mladog Židova, usprkos njegovu stalnom koprcanju u subjektivnom labirintu isprepletenih čuvstava i kompleksa, možemo nazvati svjedokom očinskog doma i obećane zemlje. U svojoj kuli depresivne otuđenosti i bolećive preokupacije vlastitom psihičkom toaletom, on je ostavio pukotine prema vanjskom svijetu u nadi, da bi jednog dana kroz njih mogao doprijeti glas, koji ga zove imenom. U ovom poniznom stavu afirmacije svijeta, koji ga ne shvaća i koji ga bezrazložno osuđuje, sadržan je preduslov susreta s Ljubavlju. Jer tko će nas napuniti ukoliko se nismo ispraznili? Ovo stanovište konverzije prema autentičnim vrednotama u svijetu dijametralno je suprotno mrtvili Merchauda u Camusovu *Strancu*, afektiranoj blaziranosti junaka F. Sagan ili ortakluku Malrauxovih očajnika. U tmurnom i apсурdnom Kafkinu svemiru postoji tračak nade i svjetla. Njegovi junaci ne dozvoljavaju da budu pokopani uz vlastitu suglasnost i zato se mogu nadaći milosti susreta, jer se kaže, da Bog voli bolesnike, ali ne lešine: mrtvace uskrisi, ili naredi drugim mrtvima da ih pokopaju. Kafka je svjestan da pada i zato mu Gospodin neće predbaciti arogantnost onih, koji su čvrsto uvjereni da stoje. Premda agnostik u svojim intelektualnim pozicijama, on osjeća žedu za čistim izvorima. Jedino onaj, koji je dovoljno pročišćen, može u sebi postati sretan, jer samo oni mogu biti usrećeni, koji se znaju zahvaliti. To je razlog zašto suvremeni čovjek posjeduje afinitet prema mraku, očaju i apsurdnu. Neumoljivost takve sudbine dozvoljava da se optuži Bog i opravda sebe. Radije se prima ništavilo nego osjećaj obaveze i zahvalnosti prema drugoj osobi. Mnogo više herojstva traži se u spremnosti da se postane sretan nego u konstantnom revoltu protiv sudbine vlastite ontološke ograničenosti stvorenja. Jer sreća nije plijen nego dar.

Žena i ljubav

Jedan od nepogrešivih indikatora kako je pojedinac integrirao svoju ličnost i kakav je njegov odnos prema drugom čovjeku sadržan je u njegovu stanovištu prema temeljnim vrednotama ljudske egzistencije — prema ljubavi i spolu. Suvremena kriza odgoja djece i bračnog života, o kojoj se često farizejski trubi do iznemoglosti, ima svoj korijen u nepravilnom stavu prema ljubavi uopće, a napose prema ljubavi muškarca i žene.

Naprосто začuđuje koliko inhibicija, fobija, prisilnih neuroza, nepouzdanja u sebe i hiljadu malih proracionaliziranih nadkompenzacija čovjek susreće na ovom području, čak i kod obrazovanih i etički dosljednijih krugova. Kao i u svemu tako i u ovom pitanju ekstremi su komotniji, ali i manje časni. Od ekstrema donžuanizma, koji je uvjetovan nepriznatiim osjećajem manje vrijednosti i željom, da se ponizi žena, preko

hedonističkog, ali čovjeku bližeg tipa Casanova, pa do drugog ekstrema erotofeba, aberacije na ovom području najsigurniji su znak nezrelosti i neharmoničnosti ličnosti. Naše stanovište prema ljubavi u obiteljskom i bračnom životu nije samo odlučno za našu moralnu fizionomiju, već je i od presudne važnosti u formiranju našeg psihičkog stanovišta prema religiji. Odnos prema Bogu mnogo ovisi o načinu odnosa prema drugim osobama. Stanovište psihičkog kočenja, nutarnje hostilnosti ili bagatelnog ponižavanja, koje zauzimamo prema vrednotama ljubavi i spolnog života, može imati kobne reperkusije u nikada nepostignutoj otvorenosti, u pomanjkanju reverencijalnog stava prema drugoj osobi, i na taj način otežavati uspostavljanje onog ljubavnog, međusobnog odnosa između nas i Boga. Prljavština na izvoru zagađuje čitavu rijeku.

Ukoliko promotrimo Kafkino literarno svjedočanstvo u vezi s njegovim odnosom prema ženi i ljubavi, opaziti ćemo izrazitu dihotomiju, nutarnju rascijepanost, između želje za bestjelesnim angelizmom, skopčanim s manihejskim prezirom tijela s jedne strane i jakih tjelesnih želja, koje katkada postaju mistika karnalnosti. Premda su mu djetinjstvo i rana mladost relativno sačuvani od preranog i neprinudnog sazrijevanja, u šesnaestoj godini doživio je jedno traumatsko iskustvo u vezi sa spolnim životom. Pohvalio se, naime, jednom prilikom ocu u tonu namještene nonšalantnosti i s prigušenim drhtajem nekog nejasnog pokušaja i izazova, da je u školi doznao sve što je »interesantno« iz područja spolnog života, koje mu je sada, navodno, potpuno poznato. Umjesto očinskog savjeta u razjašnjenju tih misterija ljudskog života, otac mu je odgovorio, da će mu dati nekoliko savjeta, kako bi mogao »prakticirati« takve stvari bez opasnosti za svoje zdravlje. Ovaj malograđanski cinizam i sitno-trgovačko stanovište kalkuliranja prema ovoj najuzvišenoj tajni života ostavili su u duši šesnaestogodišnjaka duboku averziju prema — po njegovim riječima — »ponižavajućoj prljavštini« spolnog života. Uvriježilo se u njemu još dublje uvjerenje, da je predodređen za blato prema kojem mu njegov otac izvisoka pokazuje put, dok je on (otac), kao oženjeni čovjek visoko iznad te bijede. Lavirajući između želje za nadljudskom čistoćom i suzdržljivošću, što je proizlazilo iz patološke averzije prema svemu što je tjelesno, i istovremeno jakih tjelesnih poriva u sebi, Kafka je sam sebi blokirao put prema izbavljenju iz vlastite začahurenosti putem cjelovitog i integriranog podanja drugom biću. Pomisao na to, da neće nikada biti sposoban da ima vlastitu obitelj, ženu, djecu i toplo ognjište, još ga je više utvrđivala u osjećaju nesposobnosti za život i bijedne nedoraslosti u odnosu na svog oca. Otuda u Kafkinim djelima erotizam poprima oblik životinje i usko je vezan uz sliku smrti. Otuda ona povezanost svake manifestacije spolnog života uz potrebu mazohističkog kažnjavanja samog sebe.

Kao posljedica ove nezdrave rascijepanosti ličnosti, Kafka nije nikada pronašao prirodno, oslobađajuće stanovište prema ljubavi žene. Zadržao je stav spolno opsjednutih, kojima nije jasno, zašto je Bog u divnoj harmoniji stvorenoga unio ovu mrlju i koji bi najradije konigirali uzvišeni misterij spolnog života, predloživši Gospodinu da se djeca stvaraju na manje »prljav« način. Prljavština se ovdje, ipak, sastoji u nečistim

očima i u neprozirnosti duše. Pišući u *Dnevniku* o svojoj berlinskoj zaručnici, Kafka veli:

»Bračni čin promatran kao kazna za sreću zajedničkog života.

Živjeti u najvećoj askezi, strože nego bilo koji celibatar, to je za mene jedini način da podnesem ženidbu. Ali ona?« Poredimo to s jednim drugim tekstom njegova *Dnevnika*, pa će nam biti jasno, koliko su ove interne kontradiktornosti paralizirale i pustošile Kafkin nutarnji život.

»Koja neizmjerena, duboka i topla sreća sjediti pored kolijevke svoga djeteta, okrenut licem prema majci. Tu se isprepliće nešto od takvog osjećaja: tu sve ne ovisi o tvojoj volji, pod uslovom, da ne nastojiš protivno. Na drugoj strani osjećaj čovjeka bez djece; tu sve ovisi stalno o tebi, htio ti ili ne htio, svakog časa sve do kraja, svakog momenta koji ti lomí živce; tu trajno i bez rezultata sve ovisi o tebi. Sizif je bio neženja« (*Dnevnik*).

I dalje nastavlja:

»Bez preda, bez braka i bez nasljednika, sa silnom željom za predima, brakom i nasljednicima. Svi oni — i pređi i brak i nasljednici — pružaju mi ruku, ali odviše daleko za moj dohvat. Kao i za svaku stvar, tako i za pređe, brak i nasljednike, postoji umjetna i jačova kompenzacija. Čovjek stvara ovu kompenzaciju u grčevima boli. Ukoliko nas ne uništi sama žestina grčeva, uništiti će nas tužna pustoš ovih kompenzacija« (ibid.).

I ovdje Kafka lucidno uočava dijagnozu svoje bolesti. U totalitetu i povezanosti čovječjeg psihičkog života, ne možemo izolirati njegovu seksualnu sferu. Korijen spolnih aberacija leži često vrlo duboko. One mogu biti prouzrokovane pomanjkanjem konačne usmjerenosti i frustracijom životnog cilja. Rješenje ove nezdrave dihotomije i antagonizma između tijela i duha (u Descartesovu smislu) nalazi se u integraciji spolnog života i njegovoj podređenosti vrednotama ličnosti. Tada je spol obogaćenje i osvježanje, vječni izvor pomlađivanja i simbolika totalnog stapanja dviju ličnosti u ljubavi. Jer spolna čistoća nije fiziološki pojam, nego karakteristika psihičkog stanovišta. Ona je ne samo spojiva s bračnim životom već je i njegov nužni imperativ. Uz uvjet ovog proširenja pojma čistoće i uklapanja spolnog života u više ciljeve ljubavi, Kafka bi mogao postati protuteža panseksualizmu suvremenog života i literature, vjesnikom nužne katarze savjesti današnje epohe na tom području. Na pitanje jedne praške revije da li postoji mlada umjetnost, on — među ostalim — kaže:

»Teško je danas zamisliti slobodnu i veselu mladost. Stravični valovi ovih zadnjih godina sve poplavljuju. Čak i djecu. Nečistoća i mladost se uzajamno isključuju. Gdje je danas naša mladost? Ona živi u najužoj familijarnosti i kontaktu s nečistoćom. Ljudi znaju moć nečistoće, ali izgleda da su zaboravili snagu mladosti« (Januš, *Kafka mi je rekao*).

U neopaganizmu života i literature, ekrana i žurnalistike, u panseksualizmu, koji penetrira čak i u više dosege umjetničkih nadahnuća, postoji velika opasnost da se nečistoća dovede u usku vezu s inspiracijom, ljepotom i estetskim doživljajem. U epohi koju je Bergson okarakterizirao

kao epohu afrodizijačne civilizacije, kobni plodovi ove degradacije upravo su upadni: razrušena ognjišta, otupjele ličnosti, intelektualno i duhovno sklerotizirane osobe, žive okamine, koje reagiraju jedino na vanjske stimulanse što neposredno tangiraju epidermni dio čovjeka, staroliki dječaci i mladići, odženstvenjene žene i djevojke bez čara djevojaštva — sve su to turobne krhotine suvremenog moralnog brodoloma. Jedna od psiholoških transformacija, koje nosi sa sobom integralna čistoća srca, jest upravo ovaj smisao da se divimo svemu što je čisto, smisao tankočutnog zapažanja bistrine dječjih očiju, prozirnosti kristalnog izvora. A to nama nedostaje. Bolno nedostaje. Degradacija moralnih vrednota, prezasićenost i iscrpljenost čisto vanjskim, živčanim ekscitacijama, sve to nužno vodi u kataleptičku neosjetljivost prema svemu što je čisto, svježije i bogato duhovnim doživljajem. Druga posljedica ovog rascjepa između tijela i duha jest latentni pesimizam, najdublja rak-rana suvremenog čovjeka, usprkos površinskom optimizmu tehnike. Upravo na tom području čovjek najbolnije osjeća nesrazmjer između želje i ostvarenja, jer je naš spolni nagon različit od životinjskog po tome, što se u njemu miješaju misteriozne želje ljudske duše za beskonačnim. Uspostavivši red u sebi, čovjek odjednom postane svjestan reda oko sebe. Ludački kaos svemirske mase pretvara se u kozmos. Odjednom postajemo pjesnici: zapažamo ljepote boje, skladnost kontura, nevinost izraza. Sposobni smo biti u prirodi dugo sami i osjećati ritam svega stvorenoga. Konaturalno-urođeno-počinjemo suosjećati sa svakim bićem. Postigli smo onaj jedinstveni i najdublji uvid u bitak iz kojeg potječe svaka istinska filozofija, ono što su Grci nazvali *sympatheia ton holon*, intuitivno suosjećanje s totalitetom bitka.

Premda sam nije do kraja svog života bio u stanju da uspostavi u sebi ovu nutarnju harmoniju tijela i duha u jedinstvenu cjelinu produhovljenog tijela, Kafka i ovdje ostaje putokaz nade. Iako njegove nutarnje borbe sa samim sobom, još više potencirane od začahurene sredine, nisu dokaz harmonije i nutarnje integracije ličnosti, one su znak života, kreativni nemir. Često postoji sličnost između posljednjih trzaja života i porođajnih boli. Ovo iskreno i bolno obračunavanje sa samim sobom daleko je od samouvjerenog cinizma jednog Sartrea, ili grobnog mrtvila i užasne praznine u djelima F. Sagan, gdje u banalnosti života ne postoji ni jedna jedina nada koja bi se mogla žrtvovati. Nesigurnost u samoga sebe osnovni je preduvjet da potražimo pomoć u nekoga izvan nas. To je preduvjet poučljivosti i raspoloživosti (*disponibilité* Gabrijela Marcela). Nas ne interesira, da li je Kafka spoznao istinu, već da li ju je iskreno tražio. Jer istina je Osoba, a ona se ne posjeduje nego joj se prilazi u ljubavi i slobodi. Premda K. nije uspio unići u zamak, u istoimenom Kafkinu djelu, nego ga je svladao vječni san u času, kada iz zamka stiže obavijest, da on može ostati i raditi, osjećamo da njegovo strpljivo iščekivanje i nada, usprkos svakoj nadi, nisu bili uzaludni, jer postoji zemlja u kojoj svaki korak učinjen prema cilju približava za dva koraka taj cilj nama. Bit je te nove domovine, da ona ne »pada s neba« već je organski srasla i utkana u ovu zemnu vrednote. Eshatologija se gradi u historiji i kroz historiju. Mi već u neku ruku vidimo nevidljivi svijet, tičemo neopipljivu realnost, spoznajemo nespoznato i grlimo neobuhvatljivo. Jer je vječno u utrobi vreme-

nitog, a utjelovljenje trajna imanentna prisutnost vječnog u prolaznom. U izvjesnom smislu je vremenito i tjelesno kolijevka nadnaravnog i vječnog, a stablo milosti pruža svoje korijenje u ovu istu zemlju, na kojoj rastu jablani i jele, masline i agave, gdje ptice oponašaju žubor potoka i košuta doji svoje lane.

Upravo u ovom poniznom stanovištu pred sakralnošću bitka, u ovom stavljajući svoje interne problematike u pozadinu pred realnošću, koja nas okružuje i transcendira, sastoji se svjedočanstvo Kafkina literarnog stvaranja. Ovaj ponizni agnosticizam može se rezimirati izjavom čovjeka, kojega je život naučio stipljivom i vjernom iščekivanju. Kafka je u krotkosti dozreo.

»Krist je ponor ispunjen svjetlom, pred kojim moramo zatvoriti oči da se ne strmoglavimo... Nastojim uistinu biti onaj koji očekuje milost. Očekujem i gledam. Možda će ona doći, a možda i neće. Možda je već i samo ovo katkada spokojno, a katkada nestrpljivo iščekivanje znak milosti. Ne znam. No to me ne uznemiruje. U međuvremenu sam sklopio prijateljstvo sa svojim neznanjem« (Januš, *Kafka mi je rekao*).

1924, pokraj Beča, tiho i neupadno, ne ušavši u obećanu zemlju, Kafka umire. Ali na području ponizna traganja za svjetlom nije važan samo ulazak u zamak nego je jednako važno iskreno traženje puta u zamak.

E. MARINKOVIĆ